

วารสารวิชาการ
คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์

การรับรู้การwakfของชาวไทยมุสลิม ในจังหวัดชายแดนภาคใต้

Awareness of Waqf of Thai - Muslims in the
Southernmost Provinces of Thailand

อวัช นัยผอม

Ph.D. (Islamic Banking and Finance), อาจารย์ประจำ
หลักสูตรเศรษฐศาสตร์และการจัดการในอิสลาม วิทยาลัย
อิสลามศึกษา มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ วิทยาเขต
ปัตตานี

อับบาส หลับด้วง

M.B.A. (Agribusiness Management), นักวิชาการอิสระ

Journal of Humanities and Social Sciences

A b s t r a c t

Waqf in Muslim society have developed continuously from the time of the Prophet Muhamad (s.w.) until today. Waqf can help improving public infrastructure and rising the standard of living of people. In Thailand, Waqf has been practiced for decades, but there is lack of knowledge among Muslims on this topic. It, thus, diminishes the role of Waqf in socio-economic development. The objective of this study is to examine the awareness on Waqf principles and practices among Thai Muslims in southern provinces. The researchers selected Pattani and Satun as location of the research and 400 samples were selected using simple random sampling technique. Descriptive i.e. frequency, percentage, mean and standard deviation and inference statistics i.e. correlation using Pearson Product Moment Correlation Coefficient were employed to analyze the collected data.

The findings in this study show that people have good general knowledge on waqf principles. Their levels of awareness on characteristics and status of Waqf level in Thailand are moderate. The correlation shows that there is a small positive relationship between awareness of Waqf and understanding on Waqf. In addition, the result indicates that there is a small positive relationship between awareness on Waqf and the characteristics of Waqf. These findings

imply that the success of Waqf institution depends significantly on spreading knowledge and understanding of Waqf to the society.

Keywords:

Waqf Awareness, Waqf Principle, Thai Muslims, Southern most Provinces of Thailand

การรับรู้การวากัฟของชาวไทยมุสลิมในจังหวัดชายแดนภาคใต้

บ ท ศั ด ย์ อ

การวากัฟ (การบริจาคเพื่อสาธารณกุศล) ในสังคมมุสลิม ได้มีพัฒนาอย่างต่อเนื่องตั้งแต่สมัยแรกของท่านศาสนทูตมุหัมมัด (ซ.ล.) ถึงปัจจุบัน โดยวากัฟสามารถยกระดับสาธารณูปโภคส่วนรวมและพัฒนายกระดับชีวิตความเป็นอยู่ของคนในสังคม ในสังคมมุสลิมในประเทศไทยก็มีการทำวากัฟกันมาช้านาน อย่างไรก็ตามมุสลิมยังมีความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับการวากัฟน้อยมาก ความไม่รู้ดังกล่าวเป็นสาเหตุหนึ่งที่ทำให้บทบาทของวากัฟในการพัฒนาเศรษฐกิจสังคมลดน้อยไปด้วย การวิจัยในครั้งนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาการรับรู้เกี่ยวกับหลักการและการปฏิบัติวากัฟของชาวไทยมุสลิมในจังหวัดชายแดนภาคใต้ ผู้วิจัยเลือกพื้นที่ศึกษาแบบเฉพาะเจาะจง กล่าวคือ เลือกจังหวัดปัตตานี และจังหวัดสตูล กลุ่มตัวอย่างที่ใช้ในการวิจัยนี้ จำนวน 400 คนโดยใช้วิธีการสุ่มตัวอย่างแบบง่าย วิเคราะห์โดยใช้โปรแกรมสำเร็จรูปโดยใช้สถิติพรรณนา ได้แก่ ความถี่ ร้อยละ ค่าเฉลี่ย และ ค่าเบี่ยงเบนมาตรฐาน และสถิติอ้างอิง ได้แก่ การวิเคราะห์ความสัมพันธ์โดยใช้สัมประสิทธิ์สหสัมพันธ์ของเพียร์สัน

ผลการศึกษาพบว่า ระดับความเข้าใจวากัฟ โดยรวมอยู่ในระดับมาก โดยระดับการรับรู้เกี่ยวกับวากัฟ ลักษณะของวากัฟ สถานภาพวากัฟในประเทศไทย โดยรวมอยู่ในระดับปานกลาง ในส่วนของการวิเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่างการรับรู้เกี่ยวกับวากัฟกับความเข้าใจวากัฟปัจจัยด้านความเข้าใจวากัฟ มีความสัมพันธ์กันเชิงบวกในระดับน้อย และความสัมพันธ์ระหว่างการรับรู้เกี่ยวกับวากัฟกับลักษณะของวากัฟ ปัจจัยด้านลักษณะของวากัฟ มีความสัมพันธ์กันเชิงบวกในระดับน้อย ระบบวากัฟที่จะประสบผลสำเร็จได้ โดยองค์รววากัฟต้องตระหนักถึงการกระจาย

ความรู้ ความเข้าใจ ในเรื่องของการวากัฟในสังคม

คำสำคัญ:

ความรู้, หลักการวากัฟ, ชาวไทยมุสลิม, จังหวัด
ชายแดนภาคใต้

การรับรู้การวากัฟของชาวไทยมุสลิมในจังหวัดชายแดนภาคใต้

บทนำ

ชุมชนมุสลิมเป็นชุมชนที่มีลักษณะเป็นอัตลักษณ์ ทั้งทางด้านรูปแบบการดำเนินชีวิต ระบบการปกครอง เศรษฐกิจ รวมไปถึงทัศนคติในการอยู่ร่วมกันในสังคม ซึ่งในทุกมิติของชุมชนมุสลิมต้องอยู่ในแนวทางของศาสนาอิสลาม ซึ่งมีความสอดคล้องกับบทบัญญัติของศาสนาอิสลาม (หาเจม บิลก้อเด็ม, 2554) หลักการอิสลามได้ให้ทานบังคับ (ชะกาต) บริจาคทาน (ศอดกาเกาะฮฺ) และวากัฟ (การบริจาคเพื่อเป็นสาธารณะกุศล การจำกัดครอบตัวทรัพย์สิน และอุทิศผลประโยชน์) สามารถเป็นตัวขับเคลื่อนสำคัญที่ก่อให้เกิดการปฏิบัติอย่างเป็นรูปธรรมในรูปแบบของสวัสดิการสังคมในศาสนาอิสลาม หนึ่งในหลักการที่สามารถนำสู่การปฏิบัติอย่างจริงจังเพื่อแก้ไขปัญหาความยากจน ปัญหาการศึกษา รวมทั้งการเยียวยาผู้ได้รับผลกระทบจากปัญหาชายแดนภาคใต้

วากัฟได้มีกล่าวอย่างชัดเจน โดยมีหลักฐานเกี่ยวกับวะกัฟในอัลกุรอาน นักวิชาการชะรีอะห์ได้ให้ความหมาย คำว่า วากัฟ (waqf) ดังนี้ การบริจาคเพื่อเป็นสาธารณะกุศล การจำกัดครอบตัวทรัพย์สิน (แก่ฝ่ายใดฝ่ายหนึ่ง) และอุทิศผลประโยชน์ของมันให้โดยหวังผลบุญจากอัลลอฮ์ผู้ทรงยิ่งใหญ่ (Muhammad, 2014) สถาบันวะกัฟเป็นสถาบันที่มุ่งให้เกิดการพัฒนาทางเศรษฐกิจสังคมอย่างยั่งยืน ไม่ว่าจะเป็นการแก้ปัญหาความยากจนและปัญหาการศึกษา Islahi (1992) กล่าวว่า วากัฟสามารถนำไปใช้เพื่อแก้ปัญหาความยากจน เพื่อสร้างอาชีพในรูปแบบการเงินขนาดเล็ก การวากัฟเกิดขึ้นตั้งแต่สมัยท่านศาสนทูตมุฮัมหมัด (ช.ล.) ได้มีการบริจาคบ่อน้ำ ที่ดิน และทรัพย์สินอื่นๆเพื่อสาธารณะประโยชน์ (Safiah Mohamed et. Al, 2006)

ปัจจุบันมีการทำวากัฟในหลาย ๆ ประเทศทั่วโลก อย่างไรก็ตามคนมุสลิมและไม่ใช่มุสลิมยังมีความเข้าใจเกี่ยวกับวากัฟและความสำคัญของวากัฟน้อยมากในพื้นที่จังหวัดชายแดนภาคใต้ อย่างไรก็ตามยังมีความเข้าใจคลาดเคลื่อนในหลักการวากัฟ การทำวากัฟเป็นสิ่งที่มีการปฏิบัติมาช้านาน ในสังคมมุสลิมในประเทศไทย ส่วนใหญ่จะเป็นในรูปของอาคารและที่ดิน และเป็นการทำวากัฟเพื่อการศึกษาศาสนา เช่น โรงเรียนปอเนาะ โรงเรียนเอกชนสอนศาสนา

อิสลาม และโรงเรียนตาดีกา เป็นต้น การวากัฟยังไม่มีการจัดการระบบ ระเบียบ และการจัดการให้สอดคล้องกับสถานการณ์ปัจจุบัน ซึ่งอาจทำให้ผลประโยชน์แก่สังคมที่จะเกิดจากการวากัฟลดน้อยถอยลงไปก็เป็นได้

ดังนั้นจึงมีความจำเป็นอย่างยิ่ง ที่ต้องศึกษาเกี่ยวกับการรับรู้เกี่ยวกับ หลักการวากัฟในจังหวัดชายแดนภาคใต้ ที่มีความสอดคล้องกับวิถีชีวิตและ วัฒนธรรมของประชาชนในพื้นที่ รวมถึงการพัฒนาทางเศรษฐกิจและสังคมของ จังหวัดชายแดนภาคใต้ได้อย่างยั่งยืนต่อไป โดยผู้วิจัยเลือกจังหวัดปัตตานีและจังหวัด สตูล ทั้งนี้แม้ว่าสองจังหวัดจะอยู่ในพื้นที่จังหวัดชายแดนภาคใต้เหมือนกัน แต่ยังมี ความหลากหลายทางเศรษฐกิจสังคมและวัฒนธรรมผู้วิจัยเลือกได้ศึกษาประเด็น การรับรู้เกี่ยวกับหลักการวากัฟของชาวไทยมุสลิมในจังหวัดชายแดนภาคใต้

วัตถุประสงค์

1. เพื่อศึกษาระดับการรับรู้เกี่ยวกับหลักการวากัฟของชาวไทยมุสลิมในจังหวัด ชายแดนภาคใต้
2. เพื่อศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างการทำวากัฟกับการรับรู้เกี่ยวกับหลักการวากั ฟของชาวไทยมุสลิมในจังหวัดชายแดนภาคใต้

วิธีการวิจัย

3.1 ข้อมูล และวิธีการเก็บรวบรวมข้อมูล

ข้อมูลที่ใช้ในการวิจัยครั้งนี้ ประกอบด้วยข้อมูลปฐมภูมิ (Primary Data) มีรายละเอียดดังนี้

3.1.1 ข้อมูลปฐมภูมิ

เป็นข้อมูลที่ผู้วิจัยเก็บรวบรวมจากภาคสนาม โดยมีรายละเอียดดังนี้

1) พื้นที่ศึกษา

ผู้วิจัยเลือกพื้นที่ศึกษาแบบเฉพาะเจาะจง (Purposive Sampling) กล่าว คือ เลือกจังหวัดปัตตานี และจังหวัดสตูล ซึ่งมีทรัพยากรสินวากัฟอยู่ค่อนข้างมาก และเป็นพื้นที่ที่มีประชากรที่นับถือศาสนาอิสลามเป็นประชากรส่วนใหญ่ แต่ยังมี ความแตกต่างในบางประเด็น เช่น วิถีชีวิต ภาษา เป็นต้น

การรับรู้การร่ำรวยของชาวไทยมุสลิมในจังหวัดชายแดนภาคใต้

2) ขอบเขตด้านประชากรและกลุ่มตัวอย่าง

ผู้วิจัยกำหนดประชากรที่ใช้การศึกษาค้นคว้าได้แก่ อิหม่าม คณะกรรมการประจำมัสยิด ครูโรงเรียนเอกชนสอนศาสนา ครูสถาบันปอเนาะประชาชนผู้นับถือศาสนาอิสลาม กลุ่มตัวอย่าง จังหวัดละ 200 ราย ทั้งหมดจำนวน 400 ราย

3) การเก็บรวบรวมข้อมูล

การสัมภาษณ์รายบุคคล (Personal Interview) โดยรวบรวมข้อมูลจากแบบสอบถาม โดยใช้วิธีการสอบถามเป็นรายบุคคล (Personal Interview) จังหวัดละ 200 ราย จำนวน 400 ราย โดยใช้วิธีการสุ่มตัวอย่างแบบง่าย (Simple random sampling) แต่ละจังหวัดเลือกอำเภอที่มีสินทรัพย์ทั่วๆไป โดยกระจายครอบคลุมทุกพื้นที่ในจังหวัดปัตตานี และจังหวัดสตูล ทั้งนี้การสัมภาษณ์รายบุคคลดังกล่าวใช้แบบสอบถามเชิงโครงสร้าง (Structured Questionnaire)

3.2 การวิเคราะห์ข้อมูล

ผู้วิจัยใช้การวิเคราะห์เชิงปริมาณ (Quantitative Analysis) โดยมีรายละเอียดในการวิเคราะห์ดังนี้

3.2.1 ข้อมูลเชิงปริมาณ

นำข้อมูลที่ได้มาวิเคราะห์โดยใช้โปรแกรมสำเร็จรูป แล้วนำเสนอและบรรยายตัวแปรต่าง ๆ โดยจะหาค่าต่าง ๆ ดังนี้

(1) สถิติพรรณนา (Descriptive Statistics)

ใช้เพื่อบรรยายเกี่ยวกับข้อมูลทั่วไปของผู้ตอบแบบสอบถาม ได้แก่ เพศ สถานภาพ อายุ ระดับการศึกษา อาชีพ รายได้ โดยได้นำมาแจกแจงจำนวนและนำเสนอเป็นคำร้อยละ ส่วนการวิเคราะห์ข้อมูลของตัวแปร ใช้คำร้อยละ ค่าเฉลี่ย ค่าเบี่ยงเบนมาตรฐาน

(2) สถิติอ้างอิง (Inferential Statistics)

(2.1) การวิเคราะห์ความระหว่างตัวแปรอิสระกับตัวแปรตาม โดยใช้สัมประสิทธิ์สหสัมพันธ์ของเพียร์สัน และวิเคราะห์การถดถอยพหุคูณแบบปกติ โดยการ

นำตัวแปรอิสระทุกตัวมาเข้าสมการทั้งหมดในขั้นตอนเดียว เพื่อพิจารณาภาพรวมของตัวแปรอิสระทั้งหมดว่ามีตัวแปรอิสระใดบ้างที่มีผลต่อตัวแปรตามที่ศึกษา (บุญธรรม กิจปรีดาภิรุทธิ์, 2540)

ตารางที่ 1 เกณฑ์ในการแปลค่าความสัมพันธ์ของค่าสัมประสิทธิ์สหสัมพันธ์ระหว่างตัวแปรอิสระกับตัวแปรตาม

ค่าความสัมพันธ์	การตีความความสัมพันธ์
0.71 ถึง 1	มีความสัมพันธ์ในทิศทางเดียวกันในระดับมาก
0.30 ถึง 0.70	มีความสัมพันธ์ในทิศทางเดียวกันในระดับปานกลาง
0.01 ถึง 0.29	มีความสัมพันธ์ในทิศทางเดียวกันในระดับน้อย
0	ไม่มีความสัมพันธ์
-0.01 ถึง -0.29	มีความสัมพันธ์ในทิศทางตรงกันข้ามในระดับน้อย
-0.30 ถึง -0.70	มีความสัมพันธ์ในทิศทางตรงกันข้ามในระดับปานกลาง
-0.71 ถึง -1	มีความสัมพันธ์ในทิศทางตรงกันข้ามในระดับมาก

ผลการวิจัย

1. ข้อมูลทางประชากรศาสตร์

การวิเคราะห์ข้อมูลพื้นฐานของผู้ตอบแบบสอบถาม เพศ พบว่า ผู้ตอบแบบสอบถามส่วนใหญ่เป็นหญิง จำนวน 208 คน คิดเป็นร้อยละ 52.0 และเป็นเพศชาย จำนวน 192 คน คิดเป็นร้อยละ 48.0 สถานภาพ พบว่า ผู้ตอบแบบสอบถามส่วนใหญ่แต่งงานแล้ว จำนวน 271 คน คิดเป็นร้อยละ 67.8 รองลงมาคือ โสด จำนวน 119 คน คิดเป็นร้อยละ 29.8 และหย่าร้าง จำนวน 10 คน คิดเป็นร้อยละ 2.5 อายุ พบว่า ผู้ตอบแบบสอบถามส่วนใหญ่ต่ำกว่า 31 ปี จำนวน 167 คน คิดเป็นร้อยละ 41.8 รองลงมาอายุระหว่าง 31 - 40 ปี จำนวน 97 คน คิดเป็นร้อยละ 24.3 ถัดมาคือ อายุระหว่าง 41 — 50 ปี จำนวน 76 คน คิดเป็นร้อยละ 19.0 และอายุ 50 ปีขึ้นไป จำนวน 60 คน คิดเป็นร้อยละ 15.0 ระดับการศึกษาด้านศาสนา พบว่า ผู้ตอบแบบสอบถามส่วนใหญ่เคยศึกษาด้านศาสนา จำนวน 380 คน คิดเป็นร้อยละ 95.0 โดยส่วนใหญ่ศึกษาระดับชั้นมัธยมศึกษา (การศึกษาระดับศาสนาในระดับสูง) จำนวน 119 คน คิดเป็นร้อยละ 31.32 รองลงมาคือระดับดาดิการ/ครูสัมพันธ์/ปอเนาะ (การศึกษาระดับศาสนาในระดับพื้นฐาน) จำนวน 116 คน คิดเป็นร้อยละ 30.52 ถัดมาคือ ระดับมตะวะลิสฏาะฮ์ (การศึกษา

การรับรู้การรваกัฟของชาวไทยมุสลิมในจังหวัดชายแดนภาคใต้

ระดับศาสนาระดับต้น) จำนวน 77 คน คิดเป็นร้อยละ 20.26 ระดับอภิตดาียะฮ์ (การศึกษาระดับศาสนาระดับกลาง) จำนวน 40 คน คิดเป็นร้อยละ 10.52 ระดับปริญญาตรี จำนวน 25 คน คิดเป็นร้อยละ 6.57 และระดับสูงกว่าปริญญาตรี จำนวน 3 คน คิดเป็นร้อยละ 0.78

อาชีพหลัก ผู้ตอบแบบสอบถามส่วนใหญ่ประกอบอาชีพรับจ้าง จำนวน 107 คน คิดเป็นร้อยละ 26.8 รองลงมาคือ อาชีพอื่น ๆ เช่น ข้าราชการบ้านอูแม่บ้าน พนักงานเอกชน เป็นต้น จำนวน 99 คน คิดเป็นร้อยละ 24.8 ถัดมาคือ อาชีพทำสวน จำนวน 83 คน คิดเป็นร้อยละ 20.8 อาชีพครูสอนศาสนา จำนวน 61 คน คิดเป็นร้อยละ 15.3 อาชีพรับราชการ จำนวน 26 คน คิดเป็นร้อยละ 6.5 อาชีพค้าส่งและค้าปลีก จำนวน 21 คน คิดเป็นร้อยละ 5.3 และอาชีพงานบริการ จำนวน 19 คน คิดเป็นร้อยละ 4.8

รายได้ต่อเดือน พบว่า ผู้ตอบแบบสอบถามส่วนใหญ่มีรายได้ต่อเดือนน้อยกว่า 15,000 บาท จำนวน 287 คน คิดเป็นร้อยละ 71.8 รองลงมาคือ รายได้ต่อเดือนระหว่าง 15,001 — 25,000 บาท จำนวน 94 คน คิดเป็นร้อยละ 23.5 รายได้ต่อเดือนระหว่าง 25,001 — 35,000 บาทจำนวน 16 คน คิดเป็นร้อยละ 4.0 รายได้ต่อเดือนระหว่าง 35,001 — 45,000 บาทจำนวน 2 คน คิดเป็นร้อยละ 0.5 และรายได้ต่อเดือนมากกว่า 45,000 บาท จำนวน 1 คน คิดเป็นร้อยละ 0.3

จากการวิเคราะห์ข้อมูลในพื้นที่จังหวัดชายแดนภาคใต้ ผู้ตอบแบบสอบถามส่วนใหญ่จะมีระดับชนะวะียะฮ์ (การศึกษาระดับศาสนาระดับสูง) มีอายุ ต่ำกว่า 31 ปี และการประกอบอาชีพรับจ้าง ส่งผลทำให้มีรายได้ต่อเดือนน้อยกว่า 15,000 บาท

ตารางที่ 2 จำนวนและร้อยละของข้อมูลพื้นฐาน

รายการ	จำนวน (n=400)	ร้อยละ
เพศ		
- ชาย	192	48.0
- หญิง	208	52.0

สถานภาพ		
- โสด	119	29.8
- แต่งงาน	271	67.8
- หย่าร้าง	10	2.5
อายุ		
- ต่ำกว่า 31 ปี	167	41.8
- 31 – 40 ปี	97	24.3
- 41 – 50 ปี	76	19.0
- 50 ปีขึ้นไป	60	15.0
ระดับการศึกษาด้านศาสนา (n=380)		
- อิบติดาฮียะฮ์	40	10.52
- มุตะวัสสิฎะฮ์	77	20.26
- ซะมะวียะฮ์	119	31.32
- ปริญญาตรี	25	6.57
- สูงกว่าปริญญาตรี	3	.78
- อื่นๆ เช่น ฑาติกา/กฤษฎินันท์/ ปอเนาะ เป็นต้น	116	30.52
อาชีพหลัก*		
- ครูสอนศาสนา	61	15.3
- รับราชการ	26	6.5
- กำล้ง/กำปสิท	21	5.3
- ประมงพื้นบ้าน	2	0.5
- กำน	26	6.5
- กำควน	83	20.8
- รับจ้าง	107	26.8
- งานบริการ	19	4.8
- อื่น ๆ	99	24.8
รายได้ต่อเดือน		
- น้อยกว่า 15,000 บาท	287	71.8
- 15,001 – 25,000 บาท	94	23.5
- 25,001 - 35,000 บาท	16	4.0
- 35,001 – 45,000 บาท	2	0.5
- มากกว่า 45,000 บาท	1	0.3

การรับรู้การวากัฟของชาวไทยมุสลิมในจังหวัดชายแดนภาคใต้

2.ระดับความรู้และความเข้าใจเกี่ยวกับหลักการวากัฟ

การศึกษาความรู้และความเข้าใจเกี่ยวกับหลักการวากัฟ ประกอบด้วย (1) ประเภทและรูปแบบการวากัฟ (2) ระดับการรับรู้เกี่ยวกับวากัฟ (3) ระดับความเข้าใจวากัฟ (4) ระดับลักษณะของวากัฟ (5) ระดับสถานภาพวากัฟในประเทศไทย โดยมีรายละเอียดในแต่ละส่วนดังนี้

2.1 ประเภทและรูปแบบการวากัฟ

การศึกษาประเภทและรูปแบบการวากัฟ จากตารางที่ 2 พบว่า ซึ่งประเภทและรูปแบบการวากัฟ ผู้ตอบแบบสอบถามส่วนใหญ่เคยวากัฟ จำนวน 326 คน คิดเป็นร้อยละ 81.5 และไม่เคยวากัฟจำนวน 74 คน คิดเป็นร้อยละ 18.5 ประเภทของวากัฟส่วนใหญ่เป็นเงินสดจำนวน 251 คน คิดเป็นร้อยละ 62.8 รองลงมาคือที่ดินจำนวน 72 คน คิดเป็นร้อยละ 18.0 อาคารและที่ดินจำนวน 35 คน คิดเป็นร้อยละ 8.8 ส่วนการเป็นกรรมการของหน่วยงานที่เกี่ยวข้องกับสถาบันวากัฟในหมู่บ้านหรือองค์กรอื่น ๆ ส่วนใหญ่ไม่เคยเป็นกรรมการของหน่วยงานที่เกี่ยวข้องกับสถาบันวากัฟในหมู่บ้านหรือองค์กรอื่น ๆ จำนวน 385 คน คิดเป็นร้อยละ 96.3 การบริจาคเพื่อสร้างมัสยิดส่วนใหญ่เคยบริจาคจำนวน 368 คน คิดเป็นร้อยละ 92.0 ส่วนการบริจาคเพื่อสร้างโรงเรียนสอนศาสนาหรืออื่น ๆ เคยบริจาคจำนวน 351 คน คิดเป็นร้อยละ 87.8 และบริจาคเพื่อสร้างสิ่งสาธารณประโยชน์อื่น ๆ เคยบริจาคจำนวน 213 คน คิดเป็นร้อยละ 53.3

ตารางที่ 3 ประเภทและรูปแบบการวากัฟ

รายการ	จำนวน (n=400)	ร้อยละ
การวากัฟ		
- เคย	326	81.5
- ไม่เคย	74	18.5
ประเภทของวากัฟ		
- อาคาร	23	5.8
- ที่ดิน	72	18.0
- อาคารและที่ดิน	35	8.8
- ทรัพย์สิน	7	1.8
- เงินสด	251	62.8
- อื่น ๆ	4	1.0
การเป็นกรรมการของหน่วยงานที่เกี่ยวข้องกับสถาบันวากัฟในหมู่บ้านหรือองค์กรอื่น ๆ		
- เคย	15	3.8
- ไม่เคย	385	96.3

บริจาคเพื่อสร้างนิคม		
- เคย	368	92.0
- ไม่เคย	32	8.0
บริจาคเพื่อสร้างโรงเรียนสอนศาสนาหรืออื่นๆ		
- เคย	351	87.8
- ไม่เคย	49	12.3
บริจาคเพื่อสร้างสิ่งสาธารณประโยชน์อื่นๆ		
- เคย	187	46.8
- ไม่เคย	213	53.3

*ตอบได้มากกว่า 1 ข้อ

2.2.ระดับการรับรู้เกี่ยวกับวากัฟ

ระดับการรับรู้เกี่ยวกับวากัฟ โดยรวมอยู่ในระดับปานกลาง มีค่าเฉลี่ยเท่ากับ 2.99 และเมื่อพิจารณาแต่ละองค์ประกอบ พบว่า ผู้ตอบแบบสอบถามไม่มีความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับหลักการวากัฟในท้องถิ่นอยู่ในระดับปานกลาง มีค่าเฉลี่ย 2.72 ท่านรับรู้เกี่ยวกับสินทรัพย์วากัฟในท้องถิ่น เช่น โรงเรียนสอนศาสนา ที่ดิน สวนผลไม้ เป็นต้นอยู่ในระดับปานกลาง มีค่าเฉลี่ย 3.11 และท่านมีส่วนร่วมในกิจกรรมวากัฟ เช่น บริจาคทรัพย์สิน ประชุม เป็นต้น อยู่ในระดับปานกลาง มีค่าเฉลี่ย 3.16 ตามลำดับ

ตารางที่ 4 ระดับการรับรู้เกี่ยวกับวากัฟ

	หมายเหตุ		
ไม่มีความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับหลักการวากัฟในท้องถิ่นท่าน	2.72	1.026	ปานกลาง
รับรู้เกี่ยวกับสินทรัพย์วากัฟในท้องถิ่น เช่น โรงเรียนศาสนา ที่ดิน สวนผลไม้ เป็นต้น	3.11	1.041	ปานกลาง
มีส่วนร่วมในกิจกรรมวากัฟ เช่น บริจาคทรัพย์สิน ชุม เป็นต้น	3.16	1.133	ปานกลาง
รวม	2.99	0.799	ปานกลาง

การรับรู้การวักฟของชาวไทยมุสลิมในจังหวัดชายแดนภาคใต้

2.3 ระดับความเข้าใจเกี่ยวกับวักฟ

ระดับความเข้าใจวักฟ โดยรวมอยู่ในระดับมาก มีค่าเฉลี่ยเท่ากับ 4.04 และเมื่อพิจารณาแต่ละองค์ประกอบ พบว่า ผู้ตอบแบบสอบถามวักฟเป็นการฟื้นฟูสุนนะฮ์ของท่านนบีผู้หิมาตอยู่ในระดับมาก มีค่าเฉลี่ย 4.01 วักฟช่วยเหลือผู้ด้อยโอกาสทางสังคมอยู่ในระดับมาก มีค่าเฉลี่ย 4.01 วักฟเป็นการฟื้นฟูกิจการมัสยิดอยู่ในระดับมาก มีค่าเฉลี่ย 3.97 วักฟเป็นการบริการสาธารณะแก่สังคมเช่น โรงเรียนสอนศาสนา องค์กรศาสนา มัสยิด เป็นต้น อยู่ในระดับมาก มีค่าเฉลี่ย 4.11 ทรัพย์สินที่วักฟไปแล้วไม่สามารถทวงคืนมาเป็นของตนเองได้อยู่ในระดับมาก มีค่าเฉลี่ย 4.13 ตามลำดับ

ตารางที่ 5 ระดับความเข้าใจวักฟ

รายการ	ค่าเฉลี่ย	ค่าเบี่ยงเบนมาตรฐาน	ระดับ
1.วักฟเป็นการฟื้นฟูสุนนะฮ์ของท่านนบีผู้หิมาต	4.01	1.038	มาก
2.วักฟช่วยเหลือผู้ด้อยโอกาสทางสังคม	4.01	.993	มาก
3.วักฟเป็นการฟื้นฟูกิจการมัสยิด	3.97	.922	มาก
4.วักฟเป็นการบริการสาธารณะแก่สังคมเช่น โรงเรียนสอนศาสนา องค์กรศาสนา มัสยิด เป็นต้น	4.11	.916	มาก
5.ทรัพย์สินที่วักฟไปแล้วไม่สามารถทวงคืนมาเป็นของตนเองได้	4.13	1.117	มาก
รวม	4.04	0.803	มาก

1.3 ระดับการรับรู้เกี่ยวกับลักษณะของวักฟ

ระดับลักษณะของวักฟ โดยรวมอยู่ในระดับปานกลาง มีค่าเฉลี่ยเท่ากับ 3.16 และเมื่อพิจารณาแต่ละองค์ประกอบ พบว่า ผู้ตอบแบบสอบถามองค์กรวักฟรับบริจาคสินทรัพย์ในรูปอาคารหรือที่ดินเท่านั้นอยู่ในระดับปานกลาง มีค่าเฉลี่ย 2.58 วักฟไม่สามารถทำในรูปแบบของเงินสดได้อยู่ในระดับน้อย มีค่าเฉลี่ย 2.45

การบริจาคสร้างมัสยิดเป็นวากัฟอยู่ในระดับมาก มีค่าเฉลี่ย 3.93 การบริจาคให้โรงเรียนศาสนา/คุรุสัมพันธ์/ตาดิกาเป็นการวากัฟอยู่ในระดับมาก มีค่าเฉลี่ย 3.91 และการบริจาคเงินสดเพื่อการลงทุนไม่เป็นการวากัฟอยู่ในระดับปานกลาง มีค่าเฉลี่ย 2.92 ตามลำดับ

ตารางที่ 6 ระดับการรับรู้เกี่ยวกับลักษณะของวากัฟ

รายการ	ค่าเฉลี่ย	ค่าเบี่ยงเบนมาตรฐาน	ระดับ
1.องค์กรวากัฟรับบริจาคสินทรัพย์ในรูปอาคารหรือที่ดินเท่านั้น	2.58	1.250	ปานกลาง
2. วากัฟไม่สามารถทำในรูปแบบของเงินสดได้	2.45	1.346	น้อย
3.การบริจาคสร้างมัสยิดเป็นวากัฟ	3.93	1.156	มาก
4.การบริจาคให้โรงเรียนศาสนา/คุรุสัมพันธ์/ตาดิกาเป็นการวากัฟ	3.91	1.095	มาก
5.การบริจาคเงินสดเพื่อการลงทุนไม่เป็นการวากัฟ	2.92	1.142	ปานกลาง
รวม	3.16	0.733	ปานกลาง

5 ระดับการรับรู้เกี่ยวกับสถานภาพวากัฟในประเทศไทย

ระดับสถานภาพวากัฟในประเทศไทย โดยรวมอยู่ในระดับปานกลาง มีค่าเฉลี่ยเท่ากับ 3.39 และเมื่อพิจารณาแต่ละองค์ประกอบ พบว่า ผู้ตอบแบบสอบถามวากัฟในพื้นที่จำเป็นต้องมีหน่วยงานหรือองค์กรที่ดูแลอย่างชัดเจนอยู่ในระดับปานกลาง มีค่าเฉลี่ย 3.47 การวากัฟส่วนใหญ่เป็นรูปแบบอาคารและที่ดินอยู่ในระดับปานกลาง มีค่าเฉลี่ย 3.44 ทรัพย์สินวากัฟสามารถนำมาแก้ไขปัญหาความยากจนแก่ประชาชนได้อยู่ในระดับปานกลาง มีค่าเฉลี่ย 3.43 ทรัพย์สินวากัฟสามารถนำมาลงทุนเพื่อก่อให้เกิดรายได้ในระดับปานกลาง มีค่าเฉลี่ย 3.19 และข้อมูลเกี่ยวกับวากัฟสามารถหาได้โดยง่ายอยู่ในระดับปานกลาง มีค่าเฉลี่ย 3.43 ตามลำดับ

การรับรู้การวากัฟของชาวไทยมุสลิมในจังหวัดชายแดนภาคใต้

ตารางที่ 7 ระดับการรับรู้เกี่ยวกับสถานภาพวากัฟในประเทศไทย

รายการ	ค่าเฉลี่ย	ค่าเบี่ยงเบนมาตรฐาน	ระดับ
1.วากัฟในพื้นที่ซึ่งเป็นต้องมีหน่วยงานหรือองค์กรที่ดูแลอย่างชัดเจน	3.47	1.165	ปานกลาง
2.การวากัฟส่วนใหญ่เป็นรูปแบบอาคารและที่ดิน	3.44	1.157	ปานกลาง
3.ทรัพย์สินวากัฟสามารถนำมาแก้ไขปัญหาคะมัยฮากจนแก่ประชาชนได้	3.43	1.182	ปานกลาง
4.ทรัพย์สินวากัฟสามารถนำมาลงทุนเพื่อก่อให้เกิดรายได้	3.19	1.236	ปานกลาง
5.ข้อมูลเกี่ยวกับวากัฟสามารถหาได้โดยง่าย	3.43	1.092	ปานกลาง
รวม	3.39	.758	ปานกลาง

2.ความสัมพันธ์ระหว่างประเด็นการรับรู้

2.1 ความสัมพันธ์ระหว่างการรับรู้เกี่ยวกับวากัฟกับความเข้าใจวากัฟ

วิเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่างการรับรู้เกี่ยวกับวะกัฟกับความเข้าใจวากัฟโดยใช้สถิติสัมประสิทธิ์สัมพันธ์เพียร์สัน พบว่าปัจจัยด้านความเข้าใจวากัฟมีความสัมพันธ์กันเชิงบวกในระดับน้อย ($r=0.141$) อย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ 0.05

ตารางที่ 8 วิเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่างการรับรู้เกี่ยวกับวากัฟกับความเข้าใจวากัฟ

ความเข้าใจวากัฟ			
	สัมประสิทธิ์สัมพันธ์ (r)	P-Value	ระดับ
การรับรู้เกี่ยวกับวากัฟ	0.141	.005	น้อย

* นัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ 0.05

2.2 ความสัมพันธ์ระหว่างการรับรู้เกี่ยวกับวากัฟกับลักษณะของวากัฟ
วิเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่างการรับรู้เกี่ยวกับวากัฟกับลักษณะของวากัฟโดยใช้
สถิติสัมประสิทธิ์สัมพันธ์เพียร์สัน พบว่าปัจจัยด้านลักษณะของวากัฟ มีความ
สัมพันธ์กันเชิงบวกในระดับน้อย ($r=0.226$) อย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ 0.00

ตารางที่ 9 วิเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่างการรับรู้เกี่ยวกับวากัฟกับลักษณะของ
วากัฟ

	ลักษณะของวากัฟ		
	สัมประสิทธิ์สัมพันธ์ (r)	P-Value	ระดับ
การรับรู้เกี่ยวกับวากัฟ	0.226	.000	น้อย

* นัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ 0.05

2.3 ความสัมพันธ์ระหว่างการรับรู้เกี่ยวกับวากัฟกับสถานภาพวะกัฟ
ในประเทศไทย

วิเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่างการรับรู้เกี่ยวกับวากัฟกับสถานภาพวะกัฟ
ในประเทศไทยโดยใช้สถิติสัมประสิทธิ์สัมพันธ์เพียร์สัน พบว่าปัจจัยด้านสถาน
ภาพวะกัฟในประเทศไทย มีความสัมพันธ์กันเชิงบวกในระดับน้อย ($r=0.226$) อย่าง
มีนัยสำคัญทางสถิติที่ 0.00

ตารางที่ 10 วิเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่างการรับรู้เกี่ยวกับวากัฟกับสถานภาพ
วะกัฟในประเทศไทย

	สถานภาพวะกัฟในประเทศไทย		
	สัมประสิทธิ์สัมพันธ์ (r)	P-Value	ระดับ
การรับรู้เกี่ยวกับวากัฟ	0.226	.000	น้อย

* นัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ 0.05

2.4 ความสัมพันธ์ระหว่างความเข้าใจวากัฟกับการรับรู้เกี่ยวกับวากัฟ

วิเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่างความเข้าใจวากัฟกับการรับรู้เกี่ยวกับ
วากัฟโดยใช้สถิติสัมประสิทธิ์สัมพันธ์เพียร์สัน พบว่าปัจจัยด้านการรับรู้เกี่ยวกับ

การรับรู้การวากัฟของชาวไทยมุสลิมในจังหวัดชายแดนภาคใต้

วากัฟ มีความสัมพันธ์กันเชิงบวกในระดับน้อย ($r=0.141$) อย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ 0.05

ตารางที่ 11 วิเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่างความเข้าใจวากัฟกับการรับรู้เกี่ยวกับวากัฟ

การรับรู้เกี่ยวกับวากัฟ			
	สัมประสิทธิ์สัมพันธ์ (r)	P-Value	ระดับ
ความเข้าใจวากัฟ	0.141	.005	น้อย

* นัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ 0.05

2.5 ความสัมพันธ์ระหว่างความเข้าใจวากัฟกับลักษณะของวากัฟ

วิเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่างความเข้าใจวากัฟกับลักษณะของวากัฟ โดยใช้สถิติสัมประสิทธิ์สัมพันธ์เพียร์สัน พบว่าปัจจัยด้านลักษณะของวากัฟมีความสัมพันธ์กันเชิงบวกในระดับน้อย ($r=0.098$) อย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ 0.049 ตารางที่ 12 วิเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่างความเข้าใจวากัฟกับลักษณะของวากัฟ

ลักษณะของวากัฟ			
	สัมประสิทธิ์สัมพันธ์ (r)	P-Value	ระดับ
ความเข้าใจวากัฟ	0.098	.049	น้อย

* นัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ 0.05

2.6 ความสัมพันธ์ระหว่างความเข้าใจวากัฟกับสถานภาพวากัฟในประเทศไทย

วิเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่างความเข้าใจวากัฟกับสถานภาพวากัฟในประเทศไทย โดยใช้สถิติสัมประสิทธิ์สัมพันธ์เพียร์สัน พบว่าปัจจัยด้านสถานภาพวากัฟในประเทศไทย มีความสัมพันธ์กันเชิงบวกในระดับปานกลาง ($r=0.384$) อย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ 0.000 ตารางที่ 13 วิเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่างความเข้าใจวากัฟกับสถานภาพวากัฟในประเทศไทย

สถานภาพวาท์ในประเทศไทย			
	สัมประสิทธิ์สัมพันธ์ (r)	P-Value	ระดับ
ความเข้าใจวาท์	0.384	.000	ปานกลาง

* นัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ 0.05

2.7 ความสัมพันธ์ระหว่างลักษณะของวาท์กับสถานภาพวาท์ในประเทศไทย

วิเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่างลักษณะของวาท์กับสถานภาพวาท์ในประเทศไทยโดยใช้สถิติสัมประสิทธิ์สัมพันธ์เพียร์สัน พบว่าปัจจัยด้านสถานภาพวาท์ในประเทศไทย มีความสัมพันธ์กันเชิงบวกในระดับปานกลาง ($r=0.349$) อย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ 0.000

ตารางที่ 14 วิเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่างลักษณะของวาท์กับสถานภาพวาท์ในประเทศไทย

สถานภาพวาท์ในประเทศไทย			
	สัมประสิทธิ์สัมพันธ์ (r)	P-Value	ระดับ
ลักษณะของวาท์	0.349	.000	ปานกลาง

* นัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ 0.05

2.8 ความสัมพันธ์ระหว่างสถานภาพวาท์ในประเทศไทยกับความเข้าใจวาท์

วิเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่างสถานภาพวาท์ในประเทศไทยกับความเข้าใจวาท์โดยใช้สถิติสัมประสิทธิ์สัมพันธ์เพียร์สัน พบว่าปัจจัยด้านความเข้าใจวาท์ มีความสัมพันธ์กันเชิงบวกในระดับปานกลาง ($r=0.384$) อย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ 0.000

ตารางที่ 15 วิเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่างสถานภาพวาท์ในประเทศไทยกับความเข้าใจวาท์

การรับรู้การwakฟของชาวไทยมุสลิมในจังหวัดชายแดนภาคใต้

ความเข้าใจwakฟ			
	สัมประสิทธิ์สัมพันธ์ (r)	P-Value	ระดับ
สถานภาพwakฟในประเทศไทย	0.384	.000	ปานกลาง
* นัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ 0.05			

2.9 ความสัมพันธ์ระหว่างสถานภาพwakฟในประเทศไทยกับลักษณะของwakฟ
วิเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่างสถานภาพwakฟในประเทศไทยกับลักษณะของwakฟโดยใช้สถิติสัมประสิทธิ์สัมพันธ์เพียร์สัน พบว่าปัจจัยด้านลักษณะของwakฟมีความสัมพันธ์กันเชิงบวกในระดับปานกลาง ($r=0.349$) อย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ 0.000

ตารางที่ 16 วิเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่างสถานภาพwakฟในประเทศไทยกับลักษณะของwakฟ

ลักษณะของwakฟ			
	สัมประสิทธิ์สัมพันธ์ (r)	P-Value	ระดับ
สถานภาพwakฟในประเทศไทย	0.349	.000	ปานกลาง
* นัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ 0.05			

การอภิปรายผล

กระบวนการwakฟได้พัฒนาอย่างต่อเนื่องเริ่มจากสมัยแรกของอิสลามจนถึงสมัยปัจจุบัน และเป้าหมายของการwakฟ คือ ชี้นำให้สังคมได้รำลึกถึงโลกหน้า แสดงความขอบคุณต่ออัลลอฮ์ ประกันความต้องการพื้นฐานของสังคม สร้างนิสัยสังคมเพื่อสามารถปฏิบัติหน้าที่รับผิดชอบสังคม เป็นต้น ประเภทwakฟของผู้ตอบแบบสอบถามได้แก่ มัสยิดสุเหร่าหนึ่งสี่อัครฮาน โรงเรียนเอกชนสอนศาสนาโรงเรียนสอนอัลฮุรอานปอเนาะบ่อน้ำที่ดินสร้างสุสานมุสลิม อาคารโรงเรียนอาคารอเนกประสงค์โรงพยาบาลเงินสดเครื่องใช้ไฟฟ้าให้กับมัสยิดสร้างอาคารต่าง ๆ ถนนห้องน้ำสาธารณะศาลาที่ดินสนามฟุตบอลศูนย์เด็กกำพร้าหนังสือกำแพงมัสยิด กำแพงสุสานกระเบื้องปูพื้นมัสยิดสวนผลไม้ มีมับรสวน

ผลไม้ สะพาน เป็นต้นระดับความเข้าใจวาทะระดับการรับรู้เกี่ยวกับวาท์ โดยรวมอยู่ในระดับปานกลาง มีค่าเฉลี่ยเท่ากับ 2.99 โดยประโยชน์ที่ได้รับจากทรัพย์สินวาท์โดยส่วนใหญ่แล้วนำไปพัฒนาคนทั้งทางด้านจิตใจ ด้านคุณธรรม ด้านการศึกษา และประโยชน์เหล่านี้ถูกแบ่งไว้ในประเภทต่าง (Ahmed et al., 2012)

ความสัมพันธ์ระหว่างการรับรู้เกี่ยวกับวาท์กับความเข้าใจวาท์ พบว่าปัจจัยด้านความเข้าใจวาท์ มีความสัมพันธ์กันเชิงบวกในระดับน้อยความสัมพันธ์ระหว่างการรับรู้เกี่ยวกับวาท์กับลักษณะของวาท์ พบว่าปัจจัยด้านลักษณะของวาท์ มีความสัมพันธ์กันเชิงบวกในระดับน้อย ความสัมพันธ์ระหว่างการรับรู้เกี่ยวกับวาท์กับสถานภาพวาท์ในประเทศไทย พบว่าปัจจัยด้านสถานภาพวาท์ในประเทศไทย มีความสัมพันธ์กันเชิงบวกในระดับน้อยระบบวาท์ที่จะประสบผลสำเร็จได้ โดยองค์รววาท์ต้องตระหนักถึงการกระจายความรู้ ความเข้าใจ ในเรื่องของการวาท์และผลประโยชน์ที่ได้รับจากการวาท์ในทรัพย์สินตลอดจนบทบาทของการวาท์ในการสร้างอารยธรรมอิสลาม

ข้อเสนอแนะในการวิจัยครั้งต่อไป

1. คณะกรรมการอิสลามประจำจังหวัดควรประชุม อบรมและชี้แจงบทบาทของสถาบันวาท์ให้กับผู้นำศาสนา คณะกรรมการอิสลามประจำมัสยิด อย่างต่อเนื่อง
2. คณะกรรมการอิสลามประจำมัสยิดควรสร้างความเข้าใจในเรื่องวาท์ให้กับสัปบุรุษอย่างต่อเนื่อง
3. การดำเนินงานของคณะกรรมการสถาบันวาท์ควรได้รับการส่งเสริมและสนับสนุนจากหน่วยงานภาครัฐ

การรับรู้การwakfของชาวไทยมุสลิมในจังหวัดชายแดนภาคใต้

บรรณานุกรม

บะห์รุদ্ดิน บินยูโซ๊ะ, นูมาน สะอะ, ฮามิดะห์ มาสาร์กามา และแอสมานี มาโซ. 2555. การบริหารจัดการทรัพย์สิน wakf (ศาสนสมบัติ) ตามหลักการศาสนาอิสลามในประเทศมาเลเซีย : กรณีศึกษาการทำงาน ของสำนักงานศาสนาอิสลามเมืองอลอร์สตาร์ รัฐเกดะห์ ประเทศมาเลเซีย. สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.

บุญธรรม กิจปริดาภิสุทธิ. 2540. คู่มือการวิจัย การวิเคราะห์ข้อมูลด้วยโปรแกรม SPSS FOR DOS AND WINDOWS. กรุงเทพฯ. เจริญดีการพิมพ์.

หาญม บิลก่อเดิม. 2554. การจัดสวัสดิการเพื่อคนด้อยโอกาสในชุมชนมุสลิม : กรณีศึกษากองทุนชะกาตในชุมชนมุสลิมมัสยิดบ้านเหนือ ตำบลคูเต่าอำเภอหาดใหญ่ จังหวัดสงขลา. สงขลา: วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาพัฒนามนุษย์และสังคม. มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์.

Ahmad, M.M. & Safiullah, M. (2012). Management of Waqf Estates in Bangladesh: Towards a Sustainable Policy Formation. In Waqf Laws and Management (with Special Reference to Malaysia). Institute of Objective Studies. New Delhi, 229-262.

Islahi, A. A. (1992). Provision of public goods: role of the voluntary sector (waqf) in Islamic history. FINANCING DEVELOPMENT.

Mohammed Obaidullah. 2014. A framework for analysis of Islamic endowment (waqf) law. Islamic research and training institute: A member of the Islamic development bank group.

Zuraidah Mohamed Isa, Norhidayah Ali and Rabitah Harun. 2006. A Comparative Study of Waqf Management in Malaysia. 2011 International Conference on Sociality and Economics Development.